

6516 R-6516

П 84368

кабінет

МОЛОДНЯК

1924
визв.

ЛІТЕРАТУРНО
МИСТЕЦЬКИЙ
ТА
ГРОМАДСЬКО
ПОЛІТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ

ЛИСТОПАД

№ 11

1

9

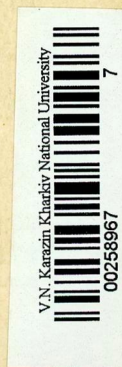
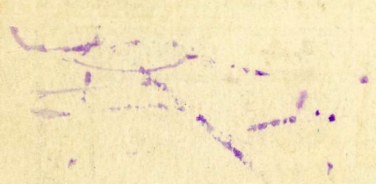
2

7

ЦЕНТРАЛЬНА
НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

ЦКЛКСМУ ХАРКІВ

Ціна 50 коп.

**Журнал продають у всіх книгарнях
видавництв та кіосках Контрагентства
:: :: Друку на Україні :: ::**

Комсомольські та літературні організації, літературні та мистецькі студії, культосвітні установи, клуби, ВУЗ'и, шко-**ВСІ** повинні передплачувати щомісячний лі, читальні, ілюстрований, літературно-мистецький та громадсько-політичний журнал-місячник :

МОЛОДНЯК

ОРГАН ЦК ЛКСМУ

редакцією: Зарви І., Лимаря В., Масенка Т.,
Хвилі Андр., Усенка Пав. (відп. редактор)

ОСНОВНІ РОЗДІЛИ ЖУРНАЛУ:

1. **Літературно-художній** — (оповідання, розділи з романів, повісті, п'єси, нариси, етюди, переклади з зразкових новин чужоземної літератури, вірші, поеми).
2. **Літературно-критичний** — (статті, розвідки, літературні портрети).
3. **Розділ літнавчання.**
4. **Суспільно-політичний** — (статті, нариси, огляди).
5. **Сатири й гумору** — (фейлетони на літературні теми, пародії, шаржі, літусмішки).
6. **Побутовий** — (статті, нариси, листи з периферії).
7. **Хроніка** — літературно-мистецька (закордонна, столична, провінційальна).
8. **Бібліографія** — та низка інших розділів.

Наші співробітники:

Багмут І., Білокриницький С., Бойко І., Брянцив-Ровиський, Влизько О., Вухналь Ю., Гончаренко Ів. (Лубні), Голота Петро, Гордієнко Дм., Гримайло Я., Даніман Б., Десняк В., Дієв Марко (Запоріжжя), Донченко Олесь, Дубовик М. (м. Дніпропетровське), Дукин М., Заліський П., Зарва І., Затонський В., Клочья Ан., Коваленко Б. (Київ), Косарик-Коваленко Дм., Ковтун Ів., Кожушний Марко, Конторин О., Корнійчук О., Коряк В., Кузьмич В., Кундзіч Олексій, Кулик Ів., Кириленко Ів., Ладен О., Лакіза П., Лимар В., Ліберман Д. (Стара Бухара), Масенко Терень, Момот Ів., Новиков Г. (Кривий-Ріг), Новицький М., Овчаров Г., Озерний Т., Паліївцев Ів. (Кремінчук), Первомайський Леонід, Пуччето Макароні, Радченко П., Рудерман М. (Москва), Сидоров А., Скрипник Л. (Сталіно), Скрипник М., Смілянський Л., Таран Ф., Теодор Орісію, Толкачев П. (Азербайджан), Усенко Пав., Фурер В., Шевченко Ів., Шеремет М., Шульга-Шульженко М. (Умань), Хвиля Андр., Худяк В. (Донбас), Філіпов, Фомин Євген (Херсон), Юринцев В.

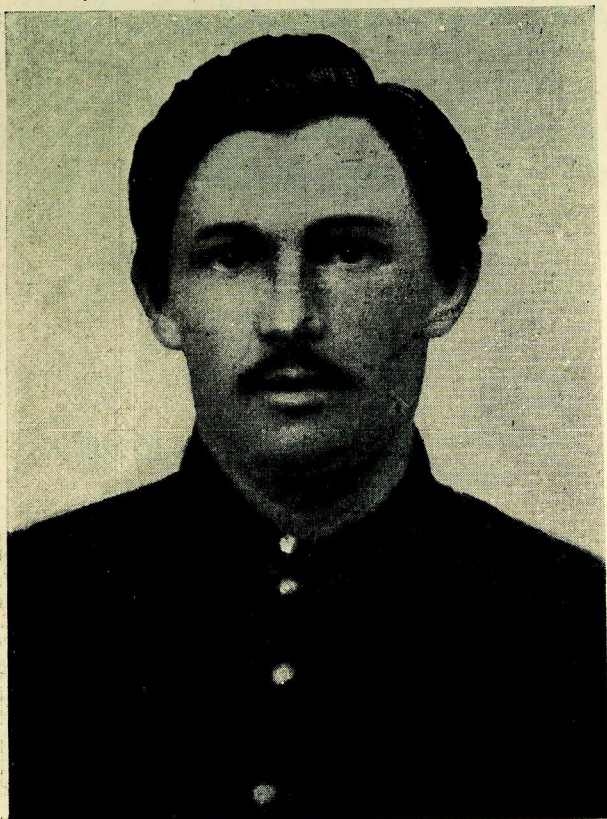
УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ:

На рік	4 карб.
На 6 міс.	2 " "
На 3 "	1 " 10 коп.
На 1 "	— " 40 "
Ціна окремого № (в роздр. продажу) — 50 коп.	

„МОЛОДНЯК“ — виходить на початку місяця (1—5 числа)
на 7—9 друкованих аркушів (112—144 стор.).

Журнал продають у всіх залізничних кіосках Контрагентства Друку на Україні.

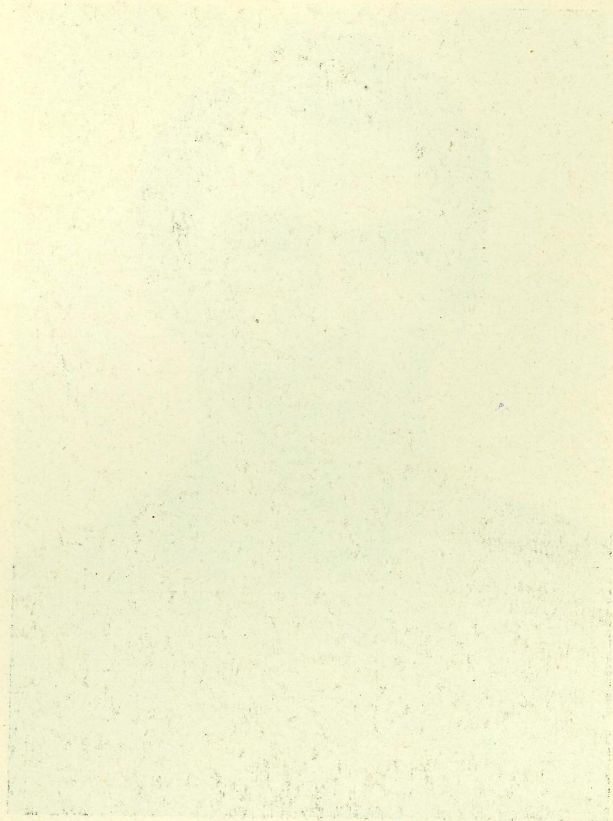
Передплату надсилати на адресу: м. Харків, Пушкінська вул., № 24
(поштова скринька 300), Видавництво „РАДЯНСЬКЕ СЕЛО“,
журнал „МОЛОДНЯК“

В. Чумак
(Неопублікована фотографія. 1917 р.)

ЦЕНТРАЛЬНА
= НАУКОВО-УЧБОВА =
БІБЛІОТЕКА

68

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

МОЛОДНЯК

ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКИЙ ТА ГРОМАДСЬКО-
ПОЛІТИЧНИЙ ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ-МІСЯЧНИК

ОРГАН ЦК ЛКСМУ

ЗА РЕДАКЦІЄЮ

І. ЗАРВИ, В. ЛИМАРЯ, Т. МАСЕНКА,
Андр. ХВИЛІ, Пав. УСЕНКА

№ 11

ЛИСТОПАД 1927

ХАРКІВ

58 68

МОЛОДІ

ПОЛІТИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТ ЖУРНАЛУ МІСЯЧНИК
ЛІТЕРАТУРНО-МІСТЕЦЬКИЙ ТА ПРОМАЙСЬКИЙ

ОБЛАН ІЛК АКСМУ

ЗА РЕДАКЦІЮ

І. ЗАРБА, В. ЛАМАРА, Т. МАСЕНКА

АКА

Укрголовліт № 69067/кв.
Друкарня ВУЦВК'у
„Червоний Друк“
Зам. № 300—2000.

№ 11

ІЧНЯ

Запитав семафора гудок,
Щоб хвилину спочити на станції—
Закричав і замовк
Після праці.

Мати тут молодого колись
Василя Чумака виряджала...
Сльози неньки давно пролились,
Бо за сином звичайно ридала...

На пероні тепер молоді—
Чути сміх і розмову веселу,
— Воскресить же тепер, породить
Чумаків і заводи і села!

Воскресить!..

За серпневим селом
Сонце гасне.
Тут родився із світлим чолом
І співати не став передчасно.

Про розстріляний день,
Коли серце горіти не стало—
Хтось пита:
— Де ж ви, де,
Що десь кликали, звали,
Молоді і гарячі уста?..

Хтось гукає, хтось зве
Тільки дим помелом,
Де гадюкою потяг мчить знову
І в садах заховалось село
Чумакове.

РАННІ ПОЕЗІЇ В. ЧУМАКА *)

* * *

Чи дивлюсь на вас, тополі,

Чи блукаю в голім полі,

Чи в тумані

Сновиванні

Дальній, дальній бачу ліс.

Чи блакитні

Шмаття-миті

Шмаття-миті сяйних риз—

Тихо линуть жалі-туш,

Наче пасми павутиння,

В них конають думки, рухи,

Без надії, без проміння,

І конають...

І не знають,

І питають

Пригортають.

Серце в траурнім убранні...

„Так... зарані?“..

23 липня 1917 р.

* * *

Листя осінніх кленів—

Душі вогнів—

Золоті, пурпурові, червоні.

*

Гаснуть в осінній пітьмі

Душі німі

Як квітки запізнілих горгоній...

*

В'яне і тоне і схне

Злото брудне,

Завмирають блакитнії думи

Темно... Гуляють вітри...

Сльози утри...

Та на що?.. Нас окутали стуми.

20 вересня 1917 р.

*) Подані поезії друкуються вперше—подав брат поета М. Чумак. Ред.

В. Чумак

ПІСНЯ ХВИЛІ

Каламутна водиченька

Риє-риє береженьки,

Котить полем

Суходолом

Покотьолом

Дзвони хвиль.

Котить полем та ланами,

Заквітчалася вогнем

Пінно-грива,

Говорлива,

Жартовлива

Іскряна.

Пісня хвилі—пісня волі

На безмежному роздоллі.

В серці—мрії

Та надії,

По обрію

Ясновид!

* * *

Краплі червоної крові

Червоної крові з осик...

Тужно гукали діброви,

А вітер не слухав і сік...

Дзвони ридали осінні,

Ридали осінні пісні...

Очі заплакали сині

Це справді було?.. Чи у сні?..

В. Чумак

ДО ПРАЦІ!

І співи, і зелень, і сонячний промінь,
І хвилі вольготні, і травневий гомін

В квітчастих дібровах,
В глушинах борових—
Все так кольорово
Злилося чудово
В гучний унісон.
Вставай, милий брате,
Бо сором нам спати:

Ми спали століття—доволі вже сон!

Вставай, подивися—
Зелена травиця

В рясному намисті сміється—жизь...

Це—дійсність, не мрія!..
А ми—молоді—

Даремно потратим юнацтво своє!..

Ні, друже, ні, брате!..
Доволі нам спати,
В нас сили багато—
Ми йдем працювати

Під прапором праці!.. В нас сила ще є!

5 травня 1917 р.

Олекса Влизько

КОСТРУБАТІ СОНЕТИ

ПОГРУЗКА

Морським вузлом зав'язано біцепси
І бомбою тримтить в напруженні кулак,—
Придушено хрипить попід ногами шлак
І з ревом сиплються на естокаду кекси.
Регочуть ланцюги. Спалахують біцепси
І поки в чорний трюм пір'їнами летять,
У спазмах корчаться кранти і за стерном тримтять
На хвилях (з маяка) багнетами рефлекти...
На башті десять б'є.
Команда:

—Зняти трапи!

— Забрати якорі (з води плазують лапи)...

Сирени левів рев. Холодний шклянок тон.
Здрігнулись палуби. Рвонулися машини.
Важкий плазує дим на зоряні вершини.
За рейдом молодик і в хвилях камертон.

РЕЙС

Регочуть і свистять на палубі матроси
(Штормує у бакборт важкий зелений вал)
А беріг золотий зникає у провал...
Команда:—Поворот! Кріпити троси!
За хмарами пахтять багряні папіроси.
У сказі шестерень реве машини шал.
За вдарами у киль, мов бомба—... інтервал...
На палубі свистять за працею матроси...
Вода, вода й вода та хвилі океану...
У рубці капітан схиливсь на карту рвану:
О, важко, важко як у синю пільму йти,
Як би не завести на скелю чи на камінь...
І карта, наче пух, кружляє під руками,
Й обвалами вали гарпунять у борти.

Б. Павловський

ТРИ УДАРИ*)

Обнімав я чорне золото,
 В мокрих штреках мокру муть,
 Під шахтаркою, мов молотом,
 Било серце на бігу.
 Ех, мерщій би, не забуриться...
 Слід карбіток хлище тьмів,
 Попереду вугіль куриться
 І вагон гойдає тнів.
 Слава!
 — Кажуть Ворошилова
 Привезли на стадіон!
 У грудях шпигнуло шилами,
 В голові креснув огонь.
 Ех, мерщій би до продольної,
 Ех, мерщій би на „гора“,
 Щоб гайнула кліть та молонню,
 Довго тягнеться пора.
 Три удари в серці вибило:
 Побіжу на стадіон,
 Та немає Ворошилова,
 Засинів лише вагон...

* * *

Гей зубок, зубок мій
 Суше мою спину,
 Тут би треба ставить
 Врубову машину.
 Ось де на проходку
 Треба перфуматор,

Поки зробиш бурку,
 Менше крив би матом.
 Горе мое—кайло,
 Радощі—машина—
 Де ти забарилась,
 Бо зомліла спина!

ГАЛИЧИНІ

З-за ґратів на ґрати
 З в'язниці в окоп,
 Готуйсь, рідний брате,
 Забрать Перекоп.
 З-за мурів на мури
 Від кайла за кріс,
 Розбий ти торттури,
 Кайдани і хрест.
 Карпати за тебе
 І гомін кечер,
 Бо блискавка з неба
 — Опришок не вмер!
 Од Збруча до Дніпра
 Червона зоря,
 Стоїть гора кріпка—
 То твій старший брат.

Не бійсь легіонів
 Катущ-кремінал...
 По своему закону
 Зруйновуй загал.
 За тебе Карпати
 І гомін кечер
 І східні брати—
 Вставай, ти—не вмер!
 Вставай, Галичино,
 Зруйнуєм ярмо,
 Як ворог загине
 Зіллємось в одно.
 Вставай! несем помсту
 У криці й крові,
 За тих, хто на праці
 І в тюрмах зопрів.

*) З Горлівки, з шахти № 1 (Донбас) маловідомий поет Борис Павловський надіслав до редакції низку своїх поезій. Поезії молоді й нерівні головне формально, але бадьорі й соковиті. Ред.

Євген Фомин

ВСТУП

З поеми „Берислав“

Внизу Дніпра докучний рев,
Як генію докучна слава
Сіріють вежі Бериславу
В тумані шовкових дерев.
З пільми ось чорная скала
Спустила темну тінь у воду...
Потьомкин, гордий воевода,
Тут славив Росії діла.
Шматки попалених лісів,
Тиша руїн, фортеці, ями
Нагадують старі часи
Із вогненосними боями.
І днів шумлива суєта
Сховалася за роки ген десь...
Не ясна дійсність з уст в уста
Переливається в легенду.
Що люд в душі заколивав,
Те житиме з віками-вічно.
Стоїть високо Берислав,
Такий могутній і величний.

І. Бойко

ВЕЛИКДЕНЬ

Прийшла до клуба дівчина
Сказала нам: добридень!
Прийшла весною вквітчана
На великдень.
Її щоб волю вволили—
Сказала всім півголоса.
Дивно славословили
Великий день на провесні.
Діди йшли молитися,
Прислухались...
—А що воно?
—А де воно?
Спилися—
Не йшли уже молитися.
А дзвін туди стривожено
Над луг пішов хитаючись
І хоче він помножити,
Помножити ридаючих.
Хлюпніть нам, дні наливани,
Гей сили переможної,
Щоб зацвіли калиново
Серця в усіх... у кожного.
Вже й час за обрій сунеться
А з клуба спів
Гуде, гуде...
І з сонцем день красується
Великий Май—день.
Прийшла до клуба дівчина...

А. Александровіч

ПЕРЕД МАЙБУТНІМ

Ішли літа. На хвилях моря шквалом
Хилив вітрила божевільний шторм.
За валом вал летів на наші скали—
Розбитий кидався в підніжжя темних гор.

А вітер гнав за валом вал навалою,
Хилив вітрила божевільний шторм.

Ідуть літа. І ближче з хвиль просторів
Огні веселії далеких берегів.
У сяйві тім, у золотім сузір'ї
Майбутнє родиться і радість нових гін.

Земля великая! Несхожені простори—
Огні веселії далеких берегів!

ПІСНЯ

Там стоїть калина,
А за нею лози...
Зникли хуртовини,
Зливи і морози.

Сосен темно-синіх
Много в нашім краю..
Там, де баговиння,
Колос виростає,

Там, де трясовина,
Вічні лози хмурі,
Праця там невпинна
Радощами бурі.

Стелеться в долині,
Стелеться не вузько
Відлунь темно-синя
Пісень білоруських.

З білоруської переклав Т. Масенко

СКРИПКА

Я знаю, що незабаром прийде новий музика. Він, як і кожний артист, спокійно налагодить скрипку і гратиме людям про красу, про кохання, про неминучу героїчну боротьбу, про ніжні паростки молодого побуту. А в тому міцному буянні звуків почуватиметься бурхлива й тепла мелодія юнацької пісні.

Не знаю на яким інструменті новий музика акомпануватиме життю. Але гадаю, будуть бадьорі, але все такі ж ніжні, як зелене весняне листя, ритми старої, як світ, скрипки.

I.

Коли Андрій повертався з роботи або з комсомольських зборів, на розі однієї вулиці що-разу чув зворушливий і тримтятий тон скрипки. Грав сліпак.

Біля нього товклися наймички з дітьми та розважалися підстаркуваті пані в традиційних чорних шляпах. І Андрійові здавалося, що ці шляпки якимось кумедно стирчать поверх сивого волосся, наче недосяжні емблеми старих, полинялих віків.

Тоді Андрій зупиняв свій погляд на нерухомих очах сліпака, на його завжди спокійному обличчі, на якому ще ніколи, так здавалося, не лягала тінь будь-якої задуми або думки.

Андрій бачив ніби мертвий спокій, якусь автоматичну машину млявих рухів, чув боязкий притишений гаміром вулиці голос, але які звуки... звуки скрипки...

Вони наче нарочито народжувались десь за жовтою плівкою незрячої душі, посилаючи в мир світла вже квітлі, пахучі пуп'янки живих думок і теплих, журливих спогадів. Ці звуки завжди дратували Андрія. Ще з дитинства, коли він водив свого батька каліку на вулицю. Тільки батько його спочатку з ненавистю жбурляв у натовп свою надлюдську злість: намагався дужими ударами смичка приголомшити нікчемність свого існування, але потім раптом скорявся вулиці й журливо плакав, плакав на скрипці. І завжди не вгаючи співав про своє минуле трудівниче життя, що несподівано надламалося і вже ніколи не вернеться. А незабаром почав пити горілку й тільки в перервах стомленими пальцями мляво ворухив струни.

Так само й оцеї сліпак. Хто його зна. Може й він несподівано або необережно впав за колію людського життя. Але він завжди нагадує батька.

А коли б Андрій був музикою, він грав би зовсім не так!

Він ніколи б не квітчав ці галасливі вулиці трояндами ніжних звуків. І ніколи б не зважився спогадливо й тихо сльозами пісні колисати байдухий спокій великого міста.

Ні!

Він тисячами тракторів пройшов би поля, луки соковитою ріллею. Проклав би на землі павутиння блискучих рейок і бетонними масивами заводів покликав би людей послухати свою юнацьку пісню, свої бадьорі мотиви.

Ех, Андрій співав би!

Нову молоду пісню!

Таку, як земля, як блакитна повідь неба.

Не так як співали і співають батьки.

— Але все ж таки в мене лишилися і досі... оці кляті спогади старого: оці матові, подерті смичком струни й кострубаті пальці, що незграбно перебирають лади хоч і ніжних, але все ж дешевих мелодій. Сьогодні ще здалека прислухався Андрій, чи почує скрипку. Але на розі вулиці чомусь було порожньо. Самотньо дрімала синя будочка „губком-пому“. З віконця визирав гладкий інвалід, а на місці, де сидів завжди сліпак, їжачився рудий собака.

— Мабуть пізно,—сказав уголос Андрій, пригадуючи сьогоднішнє засідання комосередку.

— Чому це не було Клави? Адже мала робити доповідь. Ну й віддячила, ледве за неї справився.

Андрій пішов хутчіш, сам того не помічаючи, завернув на вулицю, де жила Клава, але раптом зупинився і сердито повернув назад.

— Другим разом. Принаймні бачитиму її завтра, а зараз ніколи, негайна робота.

Яка була в Андрія негайна робота, він ніяк не міг пригадати. Тільки враз стало тоскно, порожньо. Ніжний шелест темних вулиць обвіяв холодним вітром ніжні листочки думок.

— Чорт зна що—прискорив Андрій ходу.

— Сьогодні в батька черговий номер. Сьогодні піячитиме й підтягуватиме п'яним басом за скрипкою, а Анатолій Іванович, колишній прихильник лісових батьків, меланхолійно схлипуватиме.

На столі пляшка.

Єслі не било б совета

Не відала б Женья света...

Потім удвох лятимуть Андрія за комсомол і звичайна паралель між українізацією і автокефальною церквою.

— Ходяча ремарка чубатих шовіністів,—думав Андрій.

І так усеньку ніч. Анатолій Іванович їдко хіхикатиме крізь пальці, а батько до пляшки. Поставить її між коліна, схилиться до неї і плакатиме:—пропав Андрій... один синок і той на пшик ізвівся...

Ці прикрі, каламутні, наче сп'янілі очі—думки якимось повільно на довгій мотузці вели Андрія вулицями додому.

Він бачив перед собою довгі, освітлені панелі, гру електричних лихтарів і чомусь мимоволі прислухався до шуму, що хрипкими, пізніми голосами шугав на вулицю з напіввідчинених дверей пивних.

Звуки музики гумовими кульками шпарили о брук, раптом стихали й тоненьким стогіном скрипки плакали, як сліпак на розі, як батько.

— Чи будні, чи саме життя?—саркастично питав Андрій.

— От і Клава. Не знаю. Вона завжди дивиться на життя блискучими очима фанатика. А дивно, коли це саме життя раптом зашехрне, пожовтіє і одвіється як зерно. Вся справа в тому, яка якість цього зерна, який відсоток сміття.

І враз Андрійові закортіло побачити Клаву, як ще ніколи. Нове почуття. Пригорнути її до себе й пожадливо цілувати її блискучі фанатичні очі. Цілувати так, щоб попекти вогнем своє тіло, щоб більше ніколи не почувати зневіри.

У Клавиних вікнах ще світилось. Постукав. Відчинила якась дівчина і стала на порозі, не пускаючи Андрія в хату.

— Клава хвора.

— Ну що ж,—збентежено промимрив Андрій, вдивляючись у смугляве лице, обарвлене червоним відблиском хустки.

— Я на хвилину. Трохи посиджу й піду. Однаково доведеться десь блукати вулицями.

— Ти, Андрію, заходь...— почув веселий голос з іншої кімнати.

Клава лежала на ліжкові трохи бліда. Її ніби жовтою здавалась од електричного світла. Появі Андрія зраділа і простягнула руки.

— Мабуть мене сьогодні добре лаяли?

— Та, той, гаразд...—махнув рукою і сів трохи віддалік од ліжка.

Сів, як і завжди, щоб довго й навіть не рухаючись дивитися на Клаву, стежити, як іноді соромливо падають повіки її очей.

Але якось випадково Андрій збентежився, глянувши на її заголену до ший руку, яка лежала зверху простирадла, й ніяково одвернувся. Стало прикро, образливо, наче вперше побачив Клавіні руки.

— Не знаю,—сказав він по хвилині,—а мій батько з Анатолієм Івановичом сьогодні знову пічуть.

Клава хитнула головою, бо добре про це знала, заховала руку й посміхнулась.

— Але, друже, чому ти одвернувся від мене?

Андрій перевів очі на вікно.

Клавіна товаришка, дівчина з смуглявим лицем, пішла кудись, здається додому. Лишилися самі.

— Андрію, сідай ближче. Мені завжди приємно з тобою. Можеш мовчати, і я мовчатиму. Так буває краще. Принаймні ми можемо мріяти, як гімназисти.

Клава знала, що коли Андрій приходив до неї і мовчки сів, то даремно було заводити з ним балачки. Однаково стомлено сидітиме й мовчатиме.

Вона лагідно глянула на Андрія і лягла зручніше.

— А ти сиди от так. Поверни до мене голову.

Сьогодні Клава уважніше, ніж коли, придивлялась до Андрія. Чудний він. Але нехай сидить і мовчки дивиться. Нехай, аби знову не побачив оголену руку. Вона добре помітила цей ніяковий, такий раптовий погляд, в якому необережно прослизнули прозорі ниточки Андрійових задумок.

Невже нам ще так далеко доходити нового побуту. Але це так просто. Разом ходити, разом працювати, ділитися думками, і що є особливого в тому, що він хлопець, а я дівчина, не розумію. Де шукати протиріч між чоловіком і жінкою, що чомусь завжди призводять до бешкетів у кожній родині. Різниці нема. Це тільки забруднений шар порошу, який ще можна зішкрябати спритними руками нового суспільства. Але може всьому межа кохання. Нехай хто заборонить мені кохатися в праці, а тоді розумно відпочивати... з Андрійом от хоч би, який мені до вподоби.

— Слухай, Андрію,—сказала нарешті Клава,—оце я весь час думала: яка різниця між тобою—комсомольцем і мною—комсомолкою. Ну, твої особисті почуття до мене. Мені іноді здається, що ми мусимо бути одне одному до вподоби, а коли так, то що тоді? Невже тільки кохання, поцілунки, діти. Чи можна якось поминути цей патріархальний шаблон? Простіше може. От я не знаю.

Клава замовкла, підвелась на лікоть і уважно подивилась на Андрія.

Андрій мовчав. І раптом, із болем одірвавши свій зір від окна, повернувся до Клави й схопив її за руку.

— Андрію...—стомлено прошептала Клава. Не треба так. Я ще тобі щось розкажу. Чому ти сьогодні так цинично подивився на мою голу руку?

Але Андрій її не слухав.

Він зараз бачив одну тільки Клаву. Вона дивилась на нього так звичайно, наче дискутувала якесь незначне питання, а тепер сподівалась почути немудру відповідь.

Її тонко вирізблені, тепер бліді губи ворушились, ловили гаряче Андрійове дихання. Тільки в очах несподівано засвітились вечірні вогні задуми. А може блиснули іскри невідомого жалю за чимось рідним, теплим, зворушливим, що назавжди має лишитися в очах молодой матери.

У вікна тоненько забренів легкий ранковий вітер. Далекі обриси будинків прозорішали, рожевіли, свіжо стиха загомоніли вулиці. Десь загуркотіла підвода. Загавкав спросоння собака.

В кімнаті на стелі підсліпувато блимала електрична лампа, наче хотіла про щось нагадати, щось сказати.

Андрій повернув вимикач:—Уже ранок.

— Ну, йди додому. Тобі ж працювати. На зміну треба.

Андрій одягнувся, зупинився на порозі й довго дивився на Клаву.

— Я так скажу, Клаво, може кому це тільки будні, а кому не будні й не свята, а просто життя. Знаєш, у мене завжди були будні з дитинства. А в тебе... не знаю.

II.

Будинок на горі. Він якось необережно нахилився на один бік і здавалось, що ось-ось мусить упасти. За ним сірий пустир, іржаві рівчаки, в які звозили сміття, і зеленою латкою кладовище.

Поруч такі ж будинки, роками обвіяні вітром, жовті, немов світять маслаками. Тільки дерева журливо підспівують рівчакові, що гнилою стрічкою дзюрчить поритим завулком.

За працюю Андрійові ніколи доглядати завулчанських буднів. Навіть свого батька, який вечорами бере засмальцьовану скрипку й награв зухвальних пісень. Приходить Анатолій Іванович і ще хтось із своїх, дворових. Анатолій Іванович сідає на стілець і, далеко відкинувши ноги, обмацує свої по-англійському підстрижені вуса. Батько Андріїв схлипує і поволі тягне голосом за смичком.

— Ех, життя...—доказує він згодом.

Анатолій Іванович прикро дивиться на всіх і раптом штурхає руку в кишеню:—Папашо, пляшечку. Послали б когось.

— Ех, життя...—з солодкою полегкістю.

На дворі завжди шарудливий галас базару. Завжди лаються за дітей. Тоненький сопрано настирливо верещить у вухах, а грубі чоловічі голоси регочуться і хапаються в боки.

Анатолій Іванович, вдивляючись у вікно, ловить солодкі переливи сопрана. Він заклопотано обмацує очима жіночу постать. Чує, що її голос білими нитками молока дзюрчить із розхристаних материних грудей і, смачно прицмокуючи, цідить горілку.

* * *

Клава перейшла жити до Андрія.

Перевозила свої речі й милувалась деревами, що зеленими купами в безладді бігли вгору разом із маленькими хатами й раптом падали в провалля.

— Які похилі хатки, ще й на курячих ніжках, наче в казці. І живуть тут люди такі звичайні, як і всі. Хіба тільки на когось життя спритно накине петлю і втягне в якусь халабуду доходжувати вік калікою. Такий от Андріїв батько.

Зайшов у хату, довго дивився на Клаву й мовчки вийшов. Помітила тільки лихі очі з-під настовбурчених півнями брів.

— Здрастуйте, тату,—ніяково промовила вслід.

Більше в хату не заходив, а одного разу випадково почула, як розмовляв з Андрійом:

— Там твоя стрижена нависла патретів і Ленина... Юринда, синаша... А я богів повитягав. Нехай і вони світу побачать... — погано підшморгнув носом і згодом посвистів крізь пальці.

Син і батько замовкли. Вони, помітила Клава, обминали один одного, а за обідом і вечерею мовчали.

В такі хвилини Клава уважніше вивчала Андрійового батька, й він вживався не таким лихим, як це здалося.

Іноді він брав скрипку і грав.

Клава любила ці розхристані, кострубаті звуки. Вони нагадували їй Андрія. Чомусь не могла уявити собі Андрія одного, без батька й без цієї родинної скрипки.

Була велика різниця в житті цих двох людей, і Клава з радістю відчувала, що тільки вона дасть цій родині те, чого їй так бракувало.

З цією думкою вона завжди підходила до Андрія і цілувала в очі, в лоб і це виходило так просто, ніжно.

Вона ж Андрійова жінка, товариш і навіть уже мати, хоч Андрій цього й досі не знає.

* * *

Сьогодні школа, де працювала Клава, видається якоюсь новою, наче добудований палац комуністичного суспільства.

— Клаво!

— Клавдіє!

Гукали школярі, забачивши її, ще здалека й бігли наввипередки, аж курява вставала.

Клава ловила ці маленькі, засмажені пилом і сонцем руки й разом ішли до школи.

Які світлі, радісні, дитячі очі. І сміх і дзвінкий безтурботний галас.

Хіба вона може коли заборонити дітям називати себе інакше. Не Клава, а Клавдія Сергійовна, як частенько наказував дітям завідувач школи.

— Ніколи, мої маленькі товариші радянської держави. Я цілком ваша. Я ж сама маю бути матір'ю однієї дитини, а зараз матір я для багатьох.

Клава не помічала, що починає захоуватися в цю ніжну думку і свій догляд майбутньої матери перенесла на дітей школи.

Не знає. А це почуття прийшло якось несвідомо. Раптово відчула себе матір'ю і почала прислухатися до цієї думки.

Тільки згодом пригадала, що колись погодилась з Андрійом жити без дітей—„бо так краще“. Це ж мої власні слова. Тільки велика робота бадьорих, здорових людей без зайвих турбот може принести бажану користь. Але це ж велика помилка великої частини нашої мови, помилка, якої ніколи не можна виправдати.

* * *

Свіжою приходила Клава додому, наче приносила з собою весняне запашне клецання і дитячий сміх маленьких шкодунів.

Увечері удвох з Андрійом сиділи біля вікна. Вгорі сонячними плямами будинки й декоративний зелений обрій.

— Знаєш, Андрію, я, здається, ніколи не кохала так дітей, як зараз. Я мабуть і народилась, щоб бути вихователькою в школі. А раніш не любила. Ця праця здавалася якоюсь порожньою, от наче бавишся з дітьми, а за плечима в тебе якась інша відповідальність, справжня робота. А тепер не так. Не знаю чи можна знайти працю відповідальнішу ніж оця, моя.

Андрій, сміючись, узяв її за руки і пригорнув до себе.

— І ти наче маленька дитина. Іти ще школярка. А колись сама казала, пам'ятаєш... Це так. Я ніколи цьому не заперечую, але завжди такої думки, що діти не для нашого часу. Вони більш ніж тягар, коли перед нашою молоддю ще тільки починають проявлятися сонячні дні. Ти зрозумій...

Клава раптом непомітно для себе довго й незрозуміло глянула на Андрія.

Це вперше, в цій простій відповіді вона враз побачила гостре лезо протиріччя, що може пошкодити їхньому спільному життю. Вона навіть злякалась цієї, ніби-то нової для неї думки, через яку колись була споріднена з комсомолом і яка так довго переконуючи жила в її мозку. Ненароком пригадала свою товаришку, яка так само додержувалась такої думки і зробила собі аборт. Клаві затримтіли руки, стало боязко й разом гидко. Це ж нечуване дикунство.

— От і нам—продовжував Андрій,—діти завжди заважатимуть працювати. Це ж—міщанське самозадоволення з свого власного куточка. Я ніколи не заперечую мати дітей. Але це колись. Не нам, Клаво. Це тоді, коли держава матиме повну змогу виховувати дітей цілком по-новому, без жодних турбот для матери... Щоб і матір завжди була така ж робітниця, як і кожний чоловік. А зараз... Ти мене розумієш.

Клава несамохіть відхилилась од Андрія. Хотіла змовчати. Може воно якось мине, але несподівано прошепотіла.

— Ну, а зараз... Скажи, для мене і для багатьох... хіба тільки аборти.

— Не розумію,—сердито низав плечима Андрій.—Сама... Сама ж казала. Потім підвівся з стільця й почав ходити по кімнаті.

— Але думаю, що це надійна ізоляція від усякого міщанства й болячого спокою. Його в моїй хаті й так досить, щоб заводити ще й своє нове... Ти може його не бачиш... То придивись до мого батька, до Анатолія Івановича.

Андрійов голос ніби осікся, раптово висох. Він перевів очі на вікно, і, намагаючись удати з себе веселого, додав:

— Це—здорова думка кожного комсомольця і ти мусиш із нею погодитись.

Клава мовчки встала. Десь на самому денці душі прихована зненависть каламутила спокій. Зненависть до Андрія і до всіх, хто ще нашікує молодь такими чудернацькими думками.

І коли вийшла в сусідню кімнату, почувала:—Мені зараз на збори...—так холодно, байдуже.

Клава хвилину стояла й потім знову підійшла до Андрія.

Він уже сидів за столом, щось підкреслював червоним олівцем у зошиті. А вона безсило поривалася схопити цю цупку в мозолях руку й скрикнути:—Андрію, постій... Андрію, для чого ж тоді писати для комсомолу оці запашні доповіді. Вони ж на твоїх вустах тільки слова! Тільки одні мертві слова!

Клава з боєм притиснула руками свій живіт, але нічого не сказала Андрійові. І тільки, коли він мовчки подався до дверей, вона як і завжди підійшла до нього, поцілувала і якось гостро сказала:

— Андрію, це ж дикунство... Аборти... Я вже матір. Від тебе ж, чуєш! Я ніколи не дозволю цього зробити!..

III.

Після такої розмови Клава здебільшого мовчала, ніби не помічаючи Андрія. Мовчав і Андрій вперто, не зачіпаючи Клави, хоча й відчував свою провину.

— Її ж думка,—саркастично цідив він, навмисно подовгу дивлячись на Клаву, наче цим хотів заспокоїти свою думку якоїсь важкої пороженчі.

Клава схилилась на підвіконня, і Андрій міг бачити тільки її скуйовджене волосся на голові, спину й чомусь перевів очі на краєчок білої сорочки.

Довго дивився, не розуміючи, що з ним, і тоді відвернувся, провівши забрудненою рукою по чолі.

Як прийшов із роботи, так і лишився в іржавій одежі, з іржею і брудними патьоками на руках, на обличчі.

Зацімила думка:

— Підійти...

— Ні...

І раптом, ворухнувшись усім тілом, злісно гукнув:

— Клавко!

— Що?

Це наївне „що“, ніби нічого не трапилось, ніби вона все забула й зараз, повернувши до нього обличчя, мусить зареготатися на всю хату, бо він кумедно вип'ячив пукаті баньки і злісно ковтає слину, намагаючись щось сказати. Гукнути хотів:—Паскудна кокетка,—але прикипів на місці, стежучи за Клавою.

Подивилась і знову заховала свої очі, своє обличчя, відвернувшись до вікна. А сама така задумлива, хороша, кохана.

Шкода Клави. Але ні... знову відштовхнула його. Не Клави шкода, підказувала думка, а цього дужого тіла, що мовчки спокусливо придивляється до нього нерівними складками спідниці і оцим краєчком білої сорочки, що наче хтось навмисно висмикнув, щоб тільки дратувати Андрія.

Андрій стояв і думав, що вже ніколи не може примусити Клаву коритися його дрібницям. Розумів це. Відчував, що починає червоніти від своїх облудливих думок, але нестерпуче чекав, коли повернеться до нього Клава, щоб ще раз проштрикнути її своїм різючим поглядом, а може й обізвати її якимось соромницьким словом.

Відчував потребу в цьому. Товариші сміятимуться. А Катря так уже й натякала: „Сором. Мовляв є жінка, а сам десь на приватних квартирах вештається“. „Солом'яним мужем“ обізвала.

Андрій зачекав ще хвилину й вийшов, насмішкувато кинувши Клаві:

— Йду до дівчат...

Слідом за ним подалась і Клава.

Давненько не була в клубі, а невсипуща думка підказувала поспити поради в товаришів. Спочатку не зважувалася. Соромно якось і зовсім недоречно весь час по-дитячому складати з трісочок, а потім руйнувати свої складні відносини до чоловіка. Навіщо так раптово викривати на світ болячку, яка ще може загоїтись. Але раптом така тепла, ніжна товариська спорідненість.

Клава пригадала, як уперше прийшла до комсомолу й сіла в залузаний насінням куток, боязко поглядаючи на веселих хлопців. В одній тоненькій кохточці (а на дворі мете фуга) прибігла на світ теплої хати. Ніколи ще тут не була, а сьогодні довелося переступити цей заборонений поріг. На плечах пекла хазяйчина коцюба, а одубілі ноги наче цурпалки стукотіли по підлозі.

— Чи ще бігти, чи годі. Ні, хазяйка більш не гнатиметься, а тут так тепло, затишно. Несподівано розбіглися буденні турботи, спала з плечей втома, стало радісно, до сліз радісно.

Сміх хлопців легенько дзеленчав мережаними морозними шибками, гасив каганець і тоді хотілося скочити на ноги й помацки ловити ті дзвінки, срібні нитки голосів.

І тільки коли її згодом поспитали хлопці, чого вона—дівчина—забилась у цей куток, несміливо, злякавшись, відповіла:

— Хочу в комсомол...—і раптом, затуляючи руками обличчя, захлипала.

— Вигнали.. несла свиням цеберце й перевернула. Важко було, а я ще ж мала.

— Ет!..—гукали хлопці.

— Така гарна дівчина і плакати!

— Несить їй кожууха, а то змерзне...

За кілька хвилин Клава вже сиділа за столом у президії і соромливо ховала своє обличчя в чийсь велику кожушину. Вона була першою дівчиною у своєму місцевому комсомолі.

Ще й зараз веселою зливою сміху плывуть ці далекі роки перших весняних днів.

* * *

Увечері комсомол гудів новину. Клаву обступив гурт хлопців і дівчат, і коли повз них проходив Андрій, його зустріли насмішкуватими вигуками.

Андрій ішов із Катрею. Здивовано дивився навкруги, але, забавивши Клаву, відразу все зрозумів.

— І тут уже знають. Ну, Клаво...

Він необережно, сердито стрельнув на неї очима, погрожуючи кулаком.

Катря підійшла до Клави. Вона була сьогодні в якомусь підвищеному настрої і намагалась перекинути хлопців, що заговорили всі разом.

Гриць—секретар осередку—прикро подивився на всіх своїми вузькими щілинами очей і суворо зупинив їх на Андрійові.

Хлопці принишкли. Андрій сопів, підійшовши щільно до Гриця.

— Ти, Андрію, того... кулаки можеш заховати, а цю справу розглядатиме бюро... Май собі на увазі.

— Кинь, Грицю. Ти ж сам казав, що й твоя жінка теж... До абортів звична...—посміхалися Андрійові прихильники.

Згодом, коли комсомольці потроху розходилися, Гриць одвів у бік Клаву й довго про щось розпитував. Але врешті, ніби махнувши на все рукою, приплескав на потилиці кашкета й силкуючись відкашлявся.

— От не сердься на мене, Клаво,—і простягнув їй руку.—Може воно в мене не так вийде, чи то пак слів не добуру, але ти обов'язково матимеш хлопчика або дівчину... то тільки в мене, пам'ятаєш може, коли жінка зробила аборт і лікар настоював. А мені, знаєш, теж хотілося мати пацана. А тепер хочу взяти дитину з ясел, хоч не своя, зате державі користь.

Гриць витер хусткою обличчя і ніяково посміхнувся до Клави. Він ще, здається, ніколи так ретельно не шарував хусткою спітніле чоло, як зараз після цих важких, п'ятипудових слів.

— Ех, Клаво... Вчитись би нам, щоб завжди правдиво і просто давати відповіді на всі отакі кострубаті запитання.

— Ну, а як же Андрій?—схаменувалась нарешті Клава.

— Як... Коли він комсомолец, то не стане перечити, а коли ні...

Гриць на мить спинився і наче звівши над ковадлом важкий молот якось глухо вдарив:

— Побачим... На те є партійна дисципліна. А тепер бувай... — посміхнувся своїм широким обличчям і, трохи одійшовши, повернув до Клави голову:

— До жінки бігтиму, а то сваритиметься, коли довідається, що оце балакав із тобою. Ревнива вона в мене.

Виходячи з клубу, Гриць впіймав на око Андрія. Він про віщось радився з своїми товаришами й, забачивши Гриця, хотів непомітно вислизнути в двері разом із Катрею.

— Щось недобре затівають,—подумав Гриць, гукнувши на Андрія.

На вулиці деякий час ішли мовчки. Гриць тільки сердито зиркав на Андрія і нарешті, глянувши на Катрю, спинив Андрія за рукав.

— Ти не біжи, краще розкажи, як це ти вихитрував проковтнути свою улюблену пролетарську ідеологію. Я думаю, що не подавився нею, а навпаки пішла на користь. Дивно, Андрію. Якось ти змінився, наче захворів... А може Катря наврочила, то дивись. Бо не буде тобі місця в нашій організації. За Катрею я помічав багато недоброго, але поки мовчатиму. Думаю, що сама зрозуміє.

— Пізно, Грицю, але ти забагато робиш для мене милости.

Гриць зустрівся з Катриними очима й почав нервово запалювати цигарку.

Андрій тільки ніяково посміхнувся і, ніби ухиляючись від розмови, байдуже знизав плечима.

— Ти, Грицю, наче збираєшся покутати чужі гріхи. Кажу тобі в-останнє: справа наша й цілком особиста. А коли ти збираєшся балакати зі мною офіційно, то я відповідатиму тобі на бюрові. А товариські нотки вже надокучили. Досить із мене й одного товариша—Клави. Знаємо вас. Ваша компанейська пташка.

Андрій зовсім близько прихилився до Гриця і якимось зміцненим, чудним голосом гаряче дихнув в обличчя:

— Не займай мене, Грицю, кинь Клаву! Побачиш, що гірше буде. Однаково не піддамся вам із порожніми руками. Тут справа не в аборті, ні, а інша думка... міщанство заїдає, Грицю, меланхолійний спокій родини, гнилий сморід пелюшок і все, що хочеш... За Клаву боюсь. Задохнеться. Хіба вже тоді рятуватимеш...

Гриць тільки слухав, не добираючи в своїй голові слів, для відповіді, вони якось припишкли й мовчки тікали від нього.

Він довго дивився на свої покалічені на фронті руки й чомусь пожалкував, що йому одірвано тільки три пальці, а не більше. Тоді б кожному тияв би під ніс ці жовті цурпалки, щоб знали, за що боровся комсомол.

— От що, Андрію,—сказав лагідно Гриць.—Може до віку гніватимешся на мене, але я все ж таки скажу. Тобі хотілося мати не товариша, а бабу. Розумієш, груднасту бабу.

Андрій враз побачив трохи сутулувату спину й зігнуті під кутом лікті рук, які Гриць завжди ховав у кишені своїх засмальцьованих штанів.

IV.

Клава сподівалася прикрої розмови з Андрієм, а може він уже повернеться до неї таким, яким був раніш. Вона ж бачила Гриця, коли той покликав Андрія і напевне розмовляв із ним про неї. Але Андрій продовжував мовчати і вже пізно вночі приходив додому. Чула як важкою ходою піднімався східцями, довго тупцяв у темній хаті, а тоді, не роздягаючись, падав на ліжко.

Одного разу Клава зустріла Андрія на вулиці з товаришами і здивувалась. Був ранній час і всі заводи працювали. Андрійові товариші весело розмовляли й, забачивши Клаву, штовхнули Андрія під бік.

— Дивись твоя...

Клава, ніби нікого не помічаючи, одвернулась до вітрини, розглядаючи книжкову полицю, але враз почула, як вони пройшли повз неї, кидаючи їй циничну лайку. Андрія не чула. Але він ішов разом із ними. Він чув ці лайки й мабуть посміхався вигадці своїх товаришів. Клава довго не могла одірвати очей від книжок, наче їх пришпилили образливі слова, які вона ще й досі чула в розмові кожної людини, яка проходила за її спиною.

Тепер уже нічого було сподіватися на Андрія. Він назавжди відійшов од Клави також тихо й мовчазно, як колись прийшов до неї і мовчки взяв її за жінку.

Нестерпуче ставало жити в цій порожній хаті, але Клава вирішила чекати до кінця. Гриць готував товариський суд, а перед цим мав викликати Андрія на бюро. На бюро Андрій не прийшов, попередивши товаришів, що цей виклик приймає за образу й що він нічим нікого не завинив.

Гриць ще довго і вперто ходив по кімнаті, часом перевертаючи ногами стільці, які йому очевидно ніколи не заважали, як зауважував член бюро куценський Соломон, і нарешті зовсім розгублений і сердитий розлігся на столі.

— Грицю, поймаєш папери.

Але Гриць вперто мовчав і тільки сопів.

— Грицю, дай цигарку...

Спритний Соломон добирав усіх засобів зсадовити Гриця з столу.

— Не столу жалко, він же такий міцний, як і голова його колишнього власника, а папери псуються, — стогнав Соломон, і собі розгублено сідаючи на стілець поблизу Гриця.

Папери врятувала Катря. Вона прийшла ще раз попередити, що Андрія не буде.

— Як це так не буде? — зіскочив Гриць із столу, але раптом стримався і дивлячись на Соломона, як той обережно складав папери, байдуже проказав:

— Ну що ж, перепрошувати сам буде. Так можеш і переказати. А вдруге бюро вирішить справу без нього. Тоді і я вже не знаю, що він переказуватиме нам через людей. А в тім поспитай, Катре, може він якось погодиться, роздумає.

— Здається, що ні...

— Ти в цьому певна?

— Певна...

Гриць вражено подивився на Катрю, наче вперше бачив цю дівчину й раптом подався до дверей.

Катря лишилася з Соломоном. Соломон чомусь боявся дівчат гірше великої клякси на діловому папері й тому радо вискочив на вулицю, коли Катря сказала, що має ще піти до Клави. Він навіть кинув їй на порозі „прощай“, що траплялося дуже рідко з ним і хутко зник.

Катря чомусь посміхнулась. Соломон розсмішив. Ні... Чомусь так. Незнана туга за світом. У сусідній кімнаті гуркотіла щіткою служниця Устя.

Що думала Катря? Вона й сама не знала. Хотілось тільки довго-довго йти вулицею, щоб так не було кінця і краю. Іноді пригадувала Гриця, й Андрія. Тоді поруч неї ставала Клава, якась невблагана, наче важка думка якогось болю. Як зустріне її Клава? Що вона їй казатиме, а може прожене з кімнати. Адже вона має на це повне право. Та вийшло зовсім несподівано. Всередині шпигала лють до людей, що вони можуть ховати в собі теплі, ніжні думки, щоб іноді вкриватися ними, як ковдрою на ніч.

Клава оповідала про Андрія. Все розказала. Нічого не втаїла. Щира дитяча натура. Але де взялися такі думки. Несамохіть виросли і стали гострі, як очі шпига.

— А я й не знала, що ти вже матір. Це гидко. Не варто імени комсомолки. Аборти куди краще. Тоді знову по-старому кохатимеш Андрія і знову в нашому холостяцькому гурті...

Катря зупинилась, ніби підшукуючи слова—якось замрієно посміхнулась. Її руде коротко підстрижене волосся здавалося горіло при світлі лампи, а в очах така ж руда фарба й терпкий погляд стомленої людини.

Клава замовкла. Невже вона до цього часу не помічала Катрі. Знала ж її, завжди зустрічалися в комсомолі й ніби ще ніколи не чула таких слів, не бачила такого замрієного, насмішкуватого обличчя.

Мовчала й Катря, якось особливо дивлячись на Клаву, й раптом зовсім близько підійшла до неї.

— Клаво, ну чому ти зараз не плюнула мені в обличчя, чому не вигнала з хати? Я ж тебе образила, насміхалася над твоїм материнством, невже можна стерпіти і пробачити.

— Але що з тобою, Катре?

— Нічого... стомилась, Клаво. Чи може набридло таке життя. Кажу набридло... життя. Але про це потім, а зараз...

Катря хвилину щось думала.

— Піду додому... Вибач, Клаво... Але ти чесна жінка. Не дівчина вже, а міцна, стала жінка. А нам... мені власне бракує цієї загартованої сталості. Бракує ідейної думки.

Клава провела Катрю до дверей. Вона не зважувалася їй щось сказати, або навіть поспитати. Ці дні й так проходили якось мляво, або здавалося застигли на місці крижаним запитанням у розпеченому мозку „як воно буде?“.

Сьогодні в „папаші“ сидів Анатолій Іванович і забачивши Клаву чемно привітався.

Він уже чув, що поміж Андрійом і Клавою пробігла кицька сірих буднів і, нахилившись до батька, смачно заплямкав:

— Ну й жіночка у вашого синаші. Героїня... цімес...

Сьогодні вони вперше насмілились поставити на стіл пляшку, а „папаша“ взявся до скрипки.

— Що мені син?

Анатолій Іванович трохи сперечався, але нарешті споглядаючи Клаву рішив випити за її здоров'я.

Клава чула, як заграла скрипка, як схлипував папаша. Несподівано до кімнати затарабанили недавні дні в спогадах. Це Андрій. Він прийшов, сів на стілець і мовчки дивиться на неї. Тільки не могла помітити його очей, а хотіла було заглянути в них. Які вони були тоді... „У мене завжди будні, ще з дитинства“,—непомітно пригадала Андрійові слова.

Тільки оце зараз ніби помітила Клава Андрійового батька, масну пику Анатолія Івановича, сірий пил завулчанських буднів, темні обриси хрестів на кладовищі й Андрія. Того Андрія, що жив отут, в оцій хаті, разом із своїм батьком, з Анатолієм Івановичем, зовсім не того, що бувало приходив до неї.

Які в нього були тоді очі?..

Відчинила вікно, щоб свіжим повітрям охолодити гірку духоту своїх думок і довго дивилась у далекий простір.

А за дверима голосно, зухвало сміялась скрипка.

Ех, дівочкі,

Што за нація...

Мимоволі повторювала ці соромницькі слова, а кінець пісні наче навмисно дратував її і виразно чувся п'яний голос Анатолія Івановича:

Спекуляція...

— Чого він сьогодні так прикро дивився на мене?..

Згодом усе затихло. Почула як постукали в двері.

— Невже Андрій?

На порозі вихилявся п'яний Анатолій Іванович і в сутіні вечора Клава побачила його блискучі очі, які раптом запеклися в неї на грудях.

— Чого вам?

Анатолій Іванович промимрив:

— Н-да... Я до вас. Ваш чоловік у комсомолі, а я, значить, людина вільна, як пташка божа...

— Ці-імес...—кривлялися яхидно уста.

— Ви ж комсомолка й я думаю так, що вам усе можна. По закону, значить...

Клава знесилено відскочила до вікна й голосно скрикнула.

За дверима вчулася груба лайка і хрипкий голос Андріїв:

— А-а-а, стара халяво... Діла ворочаєте.

— Вдарю, Андрію... Не підходь...

Анатолій Іванович тільки посміхався на ці вигуки і сміливіше підійшов до Клави.

У хату вскочив Андрій.

Клава, важко дихаючи, пильно дивилась на нього, ловила кожний його рух. Але він якось посатанівши мовчки підскочив до неї і шарпнув за руку:

— Що це значить?

Від Андрія смерділо горілкою.

— Як, і ти, Андрію?

Клава великими очима дивилась то на Андрія, то на Анатолія Івановича, який ще стояв у хаті й тільки криво посміхався.

— Нуда і я... А в тім побачим. Я можу вирішити все й без бюро. Я тобі не Грицько й не Анатолій Іванович. А тепер можеш іти. Забирайся з моїх очей. Тільки вмієш змовлятися з комсомольцями, а вдома з базару барахольщик Анатолій... Матір'ю захотіла бути... Повія, а не матір...

Андрій злий і нервний кинувся на Клаву, але мацнувши руками по холодній стіні вискочив із кімнати. За ним поспішав Анатолій Іванович.

— Я ж вагітна! Я вагітна! Андрію!..—гукала Клава стисненим, наче шепотіння, голосом, притулившись до дверей.

V.

Ранком Клава одяглась, узяла до рук кошика й рушила з хати. Андрій ще спав, нервово рухаючись на підлозі.

Була неділя. Сонце вже височенько викотилось над будинками і сліпуче мигтіло в пилюзі, що сірими струмками курилась з-під метел дворників.

На розі вулиці Клава побачила Андрійового батька. Він незграбно притулювся до стіни будинку й самотньо вигравав на скрипці, понуро дивлячись на ноги подорожніх.

Клава й собі спробувала глянути на ці ноги. Миготять сукні: ось туфлі, туфельки і все чомусь рожеві, рожеві панчохи. Тільки карусель панчох і бандатованих черевикув. Куди їй саме йти. Думала до Гриця?—Піду до Катрі...

Катря ще спала. Двері кімнати були чомусь не замкнені, наче допіру хтось тихесенько вийшов, щоб не збудити сонної господарки.

На столі розгардіяш. Крихти хліба, шматочки ковбаси, шклянки з недопитками вина. Повітря насичене тютюновим димом і перегаром горілки.

Клава здивовано підійшла до ліжка, де спала одягнена Катря і несамохіть задивилась на неї, придивляючись до кожної дрібнички.

Ніколи не думала, що це лежить Катря, товаришка, комсомолка. Ні, щось не так... Це якась дівчина, тільки схожа на Катрю.

Її обличчя якоїсь гарненької дівчинки. Пухнаті напіврозчинені уста й такий же пухнатий маленький дитячий ніс. На високе чоло, на підборіддя лягла якась м'яка риса, яку, здавалось, можна легко стерти пальцем, щоб при нагоді накреслити другу—глибшу, що надала б Катрі чітких, жіночих ознак.

Велике декольте оголяло краї білих грудей і все це якось не до ладу було забризкане ранковим сліпучим сонцем. На рудому волоссі горіли червоні плями, наче багаття. Жевріла й жила кожна рисочка тіла. І яскравими мазками фарб на все лягали світ і тіні якогось екзотичного почуття. Тільки дивитись, впірнути в саму глибину тіла, придивлятись до кожної циничної дрібнички, мацати своїми, здавалось так, грубими руками й обов'язково вишукувати солодку жагу втіхи.

Катря поворухнулась.

— Вставай! гукнула Клава. Вона чомусь злякалась цієї блискучої вроди, і разом брутального цинізму своєї критики, бо за всім цим раптово вставало всеньке Катрине життя, отруєне безсонними ночами розпусти.

— Це ти?.. Невже ти прийшла до мене...—здивувалась Катря, протираючи очі. Але зараз же підхопилась на ліжку й сіла. Потім мляво позіхнула, деякий час байдуже дивлячись на Клаву й на кошик із речами.

— Я знаю, чого ти прийшла...—і посміхнулась ніби до себе.—Мабуть кинула Андрія. За це молодець. І молодець за те, що не злякалась навістити Катрю, бо мене й так уже всі цураються, окрім хлопців. А я ото вчора пила з ними. Серйозно!—кинула головою на стіл.—Не роби, Клаво, таке поважне обличчя, воно й так завжди нагадує мені прокурора, якого я колись бачила в кіні. Ти обвинувачуватимеш мене опісля, а зараз мені цікаво одне питання. Який смак у горілці, яку я вчора пила? Чи може смак тільки в тому, що я пила її разом із хлопцями? Але тільки сьогодні в голові порожньо, якийсь п'яний шум.

— Курити!..—Катря це сказала наче благала в когось порятунку. Але раптом уже весело сміялась і, підскачівши до Клави, ніжно пригорнула до себе, заглядаючи їй в очі.

— Не бійся, Клаво. Я ж своя. Ти мене знала колись як гарну товаришку, комсомолку, а тепер немає чого надягати мені на себе машкару. Сама добре бачиш. І всі вже бачуть. Раніш робила все непомітно, була злодієм, крала вашу комсомольську мораль. А для чого запитаєш? А так... хотіла жити по-своєму, а жила нелегально в комсомолі й міцно трималась цієї організації. Власне звикла до товаришів, але ніколи не зважувалась одверто показати саму себе. Я ж мусила десь бути, щось їсти, одягатись, ну й була в комсомолі, служила вам...

Клава перебила.

— Тоді вибач, я думала до тебе на деякий час, поки відшукаю квартиру, а тепер мені незручно,—показала рукою на стіл.—А потім ще... Андрій може прийти. Я знаю, як тільки побачила оці пляшки. Чомусь подумала, що й він був учора в тебе.

Катря розсердилась, підбрала під себе ноги й насмішкувато підідила:

— Ну був. Не я кликала, а сам приходив до мене. А ти вже злякалась. Може тобі не дозволяє розмовляти зі мною твоя комсомольська гідність, може честь матери. Тоді дивись, можеш розказати всім.

Катря витягла комсомольський квиток і подерла його на дрібненькі шматки.

— В мене ще лишилась жменька поваги до тієї організації, яка виховала тебе, Клаво. Нехай я буду вільна хоч перед тобою. Бо вже надокучило ховатися перед товаришами. Не вмю я лизати чужі ореоли, коли нема своїх. А тепер, Клаво, снідати. Залишайся в мене, коли не погордуєш. Моє запевнення, що на цей час поки ти в мене, нікого з хлопців не буде.

За сніданком Катря по-старому весело сміялась, розповідаючи, що колись уміла ніжно кохати життя.

— Іменно ніжно, щиро. А тепер як бачиш. Тільки-но почала до нього придивлятись. Як смішно не жити, а стояти осторонь і придивлятись, як живуть інші. Не думай, Клаво, що мені легко про це говорити й по-ідіотському посміхатись. Я може б тобі й не казала, але бачу, що ти дивишся на життя зовсім інакше. Ти—воістину комсомолка. І от з'ясуй. Дай мені відповідь на все те, що я зараз тобі розкажу. Ти її мусиш дати, як жінка, мати і як партійна людина. Я вже давненько збираюсь тобі розказати історію мого життя. Тільки мого, Клаво, бо зовсім не хочу, щоб хтось був подібний до мене, особливо серед вашої, підкреслюю, вашої комсомольської молоді.

Катря несамохіть замовкла, стежучи за Клавою, але раптом схамінулась і, підперши руками голову, глибоко заглянула Клаві в очі.

— Я ж слухаю,—подивилась на неї Клава.

Катря їдко посміхнулась.

— Як я потрапила до комсомолу, й до цього часу не можу докладно пояснити. Бо тоді ніколи про нього не думала й навіть не знала, що існує якийсь комсомол. Тільки зараз можу припустити, що мене, наприклад, віддали до нього, як віддають до банку великі гроші, щоб потім мати певний відсоток прибутку. Це якась темна, або принаймні романтична історія мого життя. Пам'ятаю, мені було сімнадцять років. Дівчина, як кажуть, на відданні й чиста, свіжа, наче ранковий пуп'янок рожі, що має у полудень розквітнути і причарувати чийсь пожадливий зір. Незабаром такий чоловік знайшовся і почалась торгівля. Батько мій—крамар і звичайно не міг не радіти з такого хорошого зятя та ще й комуніста. Я не описуватиму тобі свого нареченого. Прозаїчно. Бюрократ куценького розуму. Це я дійшла такої думки зараз. А тоді, скажу одверто, що віддалась йому по-дитячому, відчуваючи, що так краще треба було зробити. Цього вимагали мої батьки.

Катря якось швидко, не то злякано спинилась на мить, насупила брови і з притиском продовжувала:

— А після того він мене покинув, завчасно порадивши вступити до комсомолу. Там гартується новий побут... як він красно говорив. Там нова свідомість того майбутнього, що одне тільки визволить жінку з путів вікового поневолення. І чи не таким маневром, як зробив мій коханий наречений? Яка болюча іронія, а іноді смішна, Клаво. Мабуть мій наречений, а також і мої батьки за червоною хустинкою комсомолки бачили ту гнійну яму, куди можна було скидати всі, нікому вже непотрібні, заялозені покидьки свого власного міщанства. Ні, що я могла тоді думати й робити—наївна дівчина, яку оганьбив перший чоловік і яку й далі штовхали забруднені руки мого папаші в якийсь невідомий мені комсомол. Що я знайду там спільного, яку мені дадуть пораду окрім призириства, в розпачі ворушилися такі думки. Що готує мені цей новий гурт хлоп-

ців і дівчат, які здавалися мені надто вільними й цинічними, щоб пригорнути до себе чужу дівчину, сказати тепле слово. Я бачила, що мої нові товариші були заклопотані чимось іншим, чого я ніяк не могла збагнути, маючи тільки своє куденьке лихо. Я ж шукала свою загублену незайманість, а вони працювали, сперечалися на зборах, писали протоколи, наказували й самі підлягали дисципліні, давали мені читати книжки і якусь роботу. Все це проходило перед моїми очима якимось шаленим вихором. Мені іноді здавалось, що я потрапила в коловорот і якась надлюдська сила тягне мене на дно. Тоді рябіло в очах і млоїло, а я стояла осторонь і думала, чому це вечорами до мене приходить втома, і боляче смокче всередині гробак зневіри й жаху. Дома мене зустрічали великі очі мого батька. Тільки одні великі блискучі очі, більш я нічого не бачила. Він спокійно пив чай, намазуючи масло на хліб. Згодом підходив до мене й наче ветеринар, у присутності моєї матери розглядав мій живіт. Катко, — гукав він на всі легені, — шукай собі чоловіка. Шукай в комсомолі, шукай на вулиці, в театрі, де хочеш. А щоб цього не було, чуєш. І важкою ногою вдарив у живіт. — Ти тільки подумай, що скажуть наші родичі? Що вони мусять сказати? Де твій чоловік, де він?

— Це тільки початок моєї історії, тільки пролог, — зауважила Катря, беручи Клаву за підборіддя, шукаючи не то відповіді, не то гострого погляду своєї подруги.

— Тепер про комсомол. Для того, щоб ти могла більше орієнтуватися в подіях минулих років, скажу: це був тисяча дев'ятсот двадцять другий рік. Рік мого першого брутального кохання і рік мого вступу до комсомолу. Ти вже прийшла до нас пізніше, саме тоді, коли починала накреслюватися велика зміна в організації нашої молоді. Фабрики й заводи давали нових членів. Поверталися фронтовики — старі комсомольці. І день-у-день може й непомітно, але яскраво розгортався широкий обрій напруженої праці — учби. Коли раніш я бачила мляву байдужість обличь, стомлених і стертих завірюхою лихоліття, то тепер почула нестриманий сміх і галас, що хлюпали напівтемними колись коритарами, веселили колись зовсім порожні кімнати. Я наче враз опинилася поміж живих людей, які зовсім не були схожі на попередніх, а то більш на мене. Першого, кого я добре пам'ятаю — це Гриця. Соромливий і вугруватий парубій. Гриць якось відразу впав мені на око. В його соромливих, навіть непомітних очах я побачила велику силу людини, яка з певністю і вперто йтиме вперед у наше майбутнє. Я відчула, що ця сіренька постать робітника була різблена для щирої теплої думки, для кострубятих, але правдивих слів, до яких уже починала прислухатися робоча молодь. Але і Гриць мене не помітив і він прийшов не для таких, як я, затурканих своїми особистими болями й думками. І мені завжди вважалося, що в цьому колективі я тільки одна така вишукана й гордовита егоїстка своїх мізерних бажань. Не раз я боліла тією думкою, що Гриць ніколи не підійде до мене поспитати, чому в мене такі хоробливі очі. Де мені було шукати такого товариша, що вмів мене поспитати й вислухати. Їх ніколи ще не було. Вони не могли народитися і в цьому гурті, де колективна думка й бажання затирала пісні, лицемірством виснажені обличчя самозакоханих індивідуалістів. І, звичайно, що я могла робити, як тільки кокетувати, сміятися з хлопцями, намагаючись хоч цим звернути на себе увагу. Бо тільки одна врода стояла поруч моєї індивідуальності, щоб на деякий час врятувати загибель мого громадського обличчя. Про загибель я відчувала з самого початку, але ще не бачила її наслідків. І ось одного разу мені несподівано закортіло мати Гриця. Брутально й потихеньку, навіть боязко я починала смакувати ті далекі вже ночі мого пер-

шого зрадливого кохання. Вони принадними обрисами приходили до мене ві сні й манили хоча на хвилину видертися з цього коловороту нудної праці на блискучий світ широких вулиць. Мене гнали на вулицю циничні слова мого батька, щоденна сварка, вічне самотнє нидіння в хаті, де сморід дьогтю й оселедців змішувався з п'яним чадом людських голів і брутальних лайок. А разом із цим я ніяк не могла зрозуміти Гриця і комсомольців. Іноді вони здавались мені чесними працьовниками, фундаторами нової морали, а іноді злісними, черствими егоїстами своєї класи, які за блискучою лускою прихованої морали не бачили брудних плям і болячок на своєму тілі. Але за це класове лицемірство я мусила відплачуватись своїм жіночим лицемірством. Я пішла шляхом свого прошарування, щоб зустрітись з Грицем. За короткий час ми зішлись так близько, що можна було запрошувати його до себе на квартиру. Я заздалегідь раділа своїй перемозі, але жорстоко помилилась. Я, здається, ще ніколи не зустрічала такої щирої душі й меткого, спокійного розуму. Його не можна було переконати ні в чому, що суперечило його думкам. Даремно я шпигувала, вишукувала, але не знала чого. А хотіла побачити його якусь грубу помилку, почути хоч єдине протиріччя його слів. Потім трапилося те, чого ні я, ані він, здається, ніколи не сподівались. З якоюсь прихованою злістю і зненавистю до Гриця грубим рухом я оголила свої груди. Навмисно зробила цей еротичний виклик. Хотіла цинично гукнути: „На, Грицю, бери мене, як колись зробив мій наречений! І ти ж такий, як і він. Я ніколи ще не вірила вашим словам, вашій моралі! Ось вона, мораль, оце тіло, що може переконати кожного комсомольця, кожного Гриця! Ви ж усі, всі однакові перед тілом жінки, яка завтра ж розкаже всім, як її цілував Гриць із словами комсомольської етики на вустах!“

Я ще й зараз пам'ятаю всі ті слова, які сказав мені Гриць, і те спокійне обличчя, з яким він подивився на мої груди. Він сказав мені наче великий ідіот того родинного щастя, того міщанства, що зветься єдиним словом—сім'я або колектив:

— В мене є дружина, Катре, невже ти могла подумати, що я ніколи не бачив того, що є в моєї дружини, в тебе й в іншої, власне кожної, жінки. Ти ж комсомолка... Сором... — тоді спокійно підійшов до дверей, сказав на добраніч і вийшов.

А я лежала на своєму ліжку оплямована, забруднена цими колючими словами й меланхолійно дивилась на свої груди. Вони якось чудно білили в моїх очах, линяли, перетворювались у довгі, жовті мішечки й пекли, наче Гриць поклав на них жарини своїх слів.

Катря несподівано скочила з стільця, довго непорозуміло дивилась на Клаву і враз, злісно ошпаривши її своїми гарячими очима, дико скрикнула:

— Ідіот!..

По хвилині тихо додала, лагідно звертаючись до Клави:

— Це я тоді так вигукнула йому вслід. Клаво, невже то міг бути чоловік?.. Ні, це була якась чудернацька машинізована комсомолом людина. Це був великий егоїст... Але ні, ні...

Катря довго ходила по кімнаті, трохи заспокоївшись, насмішкувато, але чітко й дзвінко додала:

— Радій, Клаво, ти перемогла, переміг Гриць... А разом переміг комсомол. Кажу одверто. Це великий здобуток вашого комсомолу. Ви гідні того, щоб плюнути мені в обличчя і з погордою показати на двері. А таки незабаром нас, мене й Андрія, прилюдно, чи то пак офіційно, виводитиме бюро за двері організації. Це неминуче. Бідний Андрій, тільки він один зважився переступити поріг моєї одинокої оселі... Бідний хлопчик.

Катря підійшла до шухляди, одімкнула й подала Клаві два дрібненько списаних листи.

— Я не хочу таїти мої думки перед тобою, коли Андрій вже далеко, далеко від тебе. Це його листи. Один лист писаний до мене тоді, коли він зійшовся з тобою, а другий я одержала тільки позавчора.

— Ну, чого ж ти дивишся на мене? Читай. Це дотепна характеристика мого героя, якого я колись кохала. Читай...

Клава ніяково перегортала листи, писані нервовою Андрійовою рукою, і нарешті швидко забігала очима:

(Кінець першого листа)

Шануй, Катре, життя. Воно, може, несподівано розбіглося різними стежками, але колись (я вірю) ці стежки збіжаться і ми знову будемо вкупі. Життя це геометрична аксіома простих відтинків (ліній). Ти, напевно, читаєш цей лист і яхидно посміхаєшся. Ну, що ж ти смійся і радій, Катре, але я нарешті знайшов жінку, яка більше відповідатиме моєму світогляду і смаку. Це — Клава. Ти її мусиш знати.

Андрій.

(Другий лист)

Вчора і сьогодні п'янка. До тебе прийду цими днями. Але й не важно: чи прийду, чи ні. Бо що ти можеш дати мені, чим заспокоїти, щоб позбутися катастрофи з аксіомою моїх простих відтинків. Пам'ятаєш: Життя це є геометрична... і т. д. У комсомол не ходжу, на працю теж. Тільки вулиця і вулиця широка... Хто ж нарешті подасть руку?.. Чи не ти, моя кохана? Але нехай все йде так, як іде. Може бачила Гриця, Клаву, товаришок? А в тім до чорта всіх! Ми ще повоюємо. Незабаром суд. Готуйся, Катре, наближається час грізної розплати для тебе. На себе більш не надіюсь. Я вже став паралітиком усяких думок і слів.

Андрій.

VI.

Тепер Клава рідко й з якоюсь суворою байдужістю пригадувала Андрія, наче проминуло кілька років. А може цьому сприяло товариство Гриця і його жінки Полі. З Катрею розійшлася на другий день після розмови. Наче кам'яна гора впала на Клавині плечі, і вона мусила шукати затишку. Катря не затримувала. Навіть сама запропонувала залишити її квартиру, щоб часом не трапилося чогось прикрого — може, надійти Андрій.

Минуло два тижні.

Про Андрія нічого не чула. Гриць завжди обминав цю неприємну розмову й тільки одного разу, прийшовши з клубу, необережно поспішив:

— Буде товариський суд.

Подивився на Клаву, Полю і замовк. Всі мовчали. Полі аж засіпало спідню губу, і вона поклатала на вуста пучку. Потім вона цілий день догоджала Клаві, немов почувуючи за собою якусь провину. Ходила навшпиньках, коли помічала, що Клава про віщось думала і весь час хитала до Гриця головою:

— Ну, як же можна так необережно.

За цю наївну, дитячу дбайливість Клава мусила дякувати Полі. Вона знайшла спокій, наче його безперестанку цідила своїми ритмичними, жвакими рухами діловито-комічна Поля. Це була дуже, сухорлява жінка з грубими рисами чоловіка. Працює на заводі, а колись із руш-

ницею пройшла чимало фронтів громадянської війни. І тільки на фронті, підчас якоїсь небезпеки почувала себе гарно, маючи в цьому моральне задоволення.

А зараз трохи розгубилась. Нема гостроти справи. Лагідно, за-тишно якось. Здається, що нема ніякої роботи, окрім слів і ділових паперів. — Прийду в осередок, а там тільки й розмов, а де діло, покажіть... Буде, кажуть. Але я терпляче чекаю і чекаю. І тому з фронту відразу на завод. Спочатку вантажила залізо, возила вагонетками вугілля, а тепер за кочегара. Люблю таку роботу. Завжди горіння і дужий шум машин. А от Гриця, не знаю... люблю і ні. Він слабкий в мене, більше діла в голові, ніж у руках. Але нехай... Він меткий на слово й може організувати кожну жінку. І мене теж організував, капосний, каже організація—це все, а коли її нема це однаково, що ти або я вибігли на вулицю без одягу, голісенькі. Ти тільки подивись, Клаво, на це лихо...

Поля потягла Клаву до столу й почали перегортати книжки.

— Ось читанка, тепер правопис, а це пішла політика: Маркс, Ленин, Плеханів. Люблю політику, але не таку як ото в книжках. Важко мені читати, здається ковтаєш зелені сливи й тільки... Але я така, що відразу все розумію, відчуваю якось.. серцем, оцією дурною головою. Це ж усе ота наша революція, за яку я жінка, а тоді дівчина, ходила фронтами голодна й боса. Про це й вони пишуть. Тільки тут більше історії і дискусій.

Поля задумливо подивилась на Клаву, наче прислухаючись, чи все до ладу сказала й раптом, щось пригадавши, однією рукою пригорнула Клаву, а другу поклатла на зшиток:

— Вгадай що?

— Твори, а може вірші—посміхнулась Клава.

Поля раптом голосно зареготала й перегорнула зошита.

— Мабуть думала, що це неодмінно любовні вірші. Це ж десяткові дробі, які я не що-давно почала вчити.

Поля ще дужче пригорнула Клаву, але зараз же злякано пустила:

— А я й забула. Тобі ж боляче, не можна так обніматися. Сідай, Клаво, не буду.

Вона ніжно посадила Клаву, наче доторкуючися до якоїсь коштовної речі й ніяково одвернувшись, дивлячись кудись у вікно.

— Важко бути матір'ю...

Клава не дібрала гаразд чи це було запитання, чи може та думка, яка весь час турбувала Полю і яка допіру так несподівано окрилась перед її очима.

— І тобі не боязко, Клаво? Оцеї біль душі, біль усього тіла. В тебе, Клаво, дитина, а Андрій десь там, не приходить... Він не хоче розуміти твоєї муки. Колись у мене була рана. Маленька рана від козачої кулі. Вона нестерпуче боліла, а Гриця теж не було. Але потім він прийшов, і я зовсім забула, що в мене рана, що вона болить і не дає ночами спати... А хто прийде до тебе доглянути твою рану...

Поля замовкла і, глянувши на годинника, почала одягатися.

— На завод.

Коли повернулась вона, Клава не чула.

Тепер Поля частенько непомітно поглядала на великий Клавин живіт і щось думала. А іноді підходила до Клави, обережно пригортала її до себе й тихо говорила:

— Не знаю чому, але так хочеться побачити твою дитину. Ми б її разом доглядали, правда?

Одного разу, прийшовши з роботи, Поля принесла кілька книжок. Це трапилося вперше за весь час одруження з Грицем.

— Покажи... — намагався Гриць, здивовано й радісно потираючи руки.

— Не дам і не дам... Це нам із Клавою.

Коли пили чай, прийшов Соломон.

— Цей завжди з своїми нескінченими справами, паперовий жучок... — дратувала Поля. — Не можу на тебе дивитися. І що ви тільки вдвох із Грицем робите в тому осередкові?

— А ти теж член нашого осередку...

— Я? — дивувалася Поля.

Підчас цієї суперечки Гриць непомітно дістав книжки.

— Грицю! — сердито гукнула Поля, відразу скочивши з стільця.

Але Гриць вчасно передав книжки Соломону й опинився по другий бік стола. Поля побігла за ним.

— Лови, Клаво...

Але несподівано всі зупинились. Соломон ударив книжкою по столі й червоніючи побіг до дверей:

— Грицю, ти завжди хочеш, щоб я що-разу перед кимось червонів. Ну нехай я „паперовий жучок“, але для чого оце?

Гриць, нічого не розуміючи, почав заспокоювати Соломона, але той сердито вискочив за двері.

— От і маєш. А все книжки, казала, що це для нас, так ні, не послухав. А Соломон зобидився.

— Та що воно за чортова халепа?

Гриць видер із Поліних рук книгу й перегорнув першу сторінку, де вгледів малюнок вагітної жінки.

— Це для Клави... — чомусь швидко проговорив Гриць.

— Ні, для мене... — також швидко відповіла Поля і сміючись прихилилась до Гриця.

— Я хочу вступати до медінституту.

Пізно увечері в розчинене вікно заглядала замрієна темінь неба, і моргали золотими віями зорі.

Ще довго біля вікна сиділи Поля і Клава.

VII.

До невеличкої кімнати сходились комсомольці. Біля розчинених вікон поважно крутили махорку старі робітники і стримано басили серед біганини й веселих вигуків молоді.

Соломон уже давненько листав папери, обережно складаючи їх до купи й, забачивши Гриця, тільки посміхнувся.

— Ну, що, можна починати? — запитав Соломон.

— А де ж Андрій?

Прийшла тільки Катря... Гриць помітив, як вона скептично подивилась на нього й сіла в кінці кімнати, граючись якоюсь книжкою.

— Засідання доведеться відкласти на якусь годину, поки надійде Андрій, — звернувся Гриць до зборів.

— А може послати за ним? — обізвалась із кутка Катря.

Всі разом обернулись до неї.

— Не велике цабе, сам прийде, — відповів хтось.

Комсомольці обурено сперечались, незадоволено позираючи на двері, що раз-у-раз гупали, наче теж нервували, чекаючи на Андрія.

Нарешті прийшла Клава, ступаючи нерівними кроками, в яких відразу можна було впізнати вагітну жінку. За нею дзигною влетіла Поля. Вона похапливо привіталась, швидко присідала до когось, щось говорила й зараз же попрямувала до дверей.

— Куди це так швидко, товаришу кочегаре?

— Е, ніколи з вами. Ви тут смішки та слова, а мені діло. За десять хвилин палитимемо новіказани. Сьогодні перша проба і як раз моя черга.

— Ну й жінка...—дехто з старих задоволено похитав головою, знявши кашкета на Полине привітання.

— Довгенько довелося чекати, а таки прибули..

Андрій поздоровкався. Комсомольці відповіли. Він був якийсь розгублений, наче хворий. Довго шукав когось очима й нарешті помітив Клаву.

Клава сиділа на першому ослоні, щось оповідаючи своїй сусідці, але, почувши Андріїв голос, замовкла й ні разу не глянула на нього.

Старі робітники й комсомольці обернулись назад, дивлячись на Андрія, хоч кожний добре знав його на обличчя і кожному доводилося частенько з ним розмовляти.

— Спочатку оголосимо постанову бюро,—почав Гриць.

— Перше засідання бюро не відбулося за відсутністю Андрія. Друге—теж. Третє засідання... Читаю протокола.

— Ого... Та чого ви з ним панькались, наче пан із дядьком?

— Ша, починаю...

Всі уважно слухали і з полегкістю зідхнули, коли почули постанову:

З цього числа не вважати за члена комсомолу.

— Хто має що сказати?

Підвівся Андрій, але раптом сів, не промовивши ні слова, зустрінутий ворожими поглядами очей.

— Постанова як ураз!

— Правильно, а ти, Андрію, бузитимеш, опісля.

— А де був раніш? Пізно, браток. Чому не приходив на бюро, коли кликали? Це ж тобі не пивнушка.

— Друга справа,—виголосив Гриць:

Заява товаришки Катрі про вихід із комсомолу.

— Мотиви виходу надто цікаві. Пропоную всім уважно прослухати.

По-перше (читав Гриць): ніколи не вважала себе комсомолкою, хоча і пробула в комсомолі майже три роки.

По-друге: ваше обвинувачення в міщанстві й ще в дечому, от-як розпуста, визнаю за смішне. Тільки дивно, як ви, бюро й комсомольці до цього часу не помічали цього. „У страху глаза великі“. Вітаю.

По-третє: моя особиста думка, чи не час комсомолов розпочати дискусію про комсомольську етику й остаточно зробити євангельський розподіл на ягнят і баранів. Цікаво—кого б знайшлося більше. Я думаю, що баранів. З пошаною до вас

Катря.

Деякий час усі мовчали, наче щось думали, й раптом вигукнули, заговорили разом. Гукав щось Гриць, певно заспокоював засідання. Щось відповідала Катря, гнівно блимаючи очима. Вимахував руками й хитав головою Андрій. З-під стільців курився порошок. Іноді, крадькома синім струмком у стелю—їдкий махорочний дим.

— Ну, от Андрій... Андрій... Андрій кажу,—намагався усіх пере-кричати комсомолец.—Ну... Він мав жінку і сто карбованців утримання. Це вже не ягня, а кваліфікований цап, за Катриною теорією. А запитати б у цього цапа: де була його комсомольська й навіть сама звичайнісінька етика, коли він запропонував своїй жінці зробити аборт? Для чого, питають? Злидні може, чи безробітний? Ні... Це тільки плескувата мораль „братішки“, який трохи побував у комсомолі й навчився дивитися на життя приблизно так: жінка це — неодмінно контр-револю-

ція в самому серці пролетарської диктатури, а діти це—міщанство провінціального гатунку. А як же! От поміркуйте самі: пелюшки, кухлики, материнська любов, родина й кухня... А де ж тоді поділася громадська столовка, про яку, здається, казав і Володимир Ілліч. І ще де ж тоді жіноче рівенство, про яке що-дня пишуть у газетах, і міжнародне свято робітниць. Ну, значить аборти. Катай, Матюша, гуси...

Ніхто не помітив, як, підчас загального реготу після такої промови, Гриця покликали до телефону.

Тільки Клава якось розгублено подивилася на нього, передчуваючи щось недобре, і раптом побігла слідом за ним.

Гриць уже сидів на столі, держучи в руках телефонну трубку і здається нічого не бачив.

Він тільки помітив Клаву тоді, коли та злякано схопила його за руку.

— Це ти, Клаво?.. Нічого. Це так. Замлоїло трохи від перевтоми, чи що—і замість відповіді боляче стиснув її за голову, дивлячись в очі.

— Ти не щасливіша за мене.

Комсомолец, що покликав до телефону Гриця, щось довго шепотів на вухо Соломону. Соломон злякано підвівся і вдарив кулаком по столі.

— Нехай говорить.

— Катрі слово...

— Грицю, мені.

— Слово,—гукала кімната наче набігала велика хвиля, що має зараз усіх поглинути, все рознести.

З'явився Гриць і почав нерівним голосом щось говорити. Він був помітно блідий і за кожним словом зупинявся.

Нарешті Соломон що-сили вдарив кулаком по столі:

— Гей, чорти... Перестаньте...

Всі обернулись на цей дужий нечуваний вигук і тільки тепер помітили Гриця з великими очима, хворого. Він ніяково скривив у посмішку вуста.

— Вибачте, але я мушу залишити збори. Мене негайно викликають на завод, де працює Поля,—несподівано для себе загубив думку. Подивився на Соломона.—А головує нехай Соломон.

Швидко вийшов.

Всі мимоволі принішкли.

— Але що там?

— Мо, трапилось, щось?

— Нічого,—це Соломон і несподівано для всіх узяв слово. Говорив довго. Іноді спинявся і починав знову. Знав, що треба було обвинувачувати Андрія і Катрю і як приклад брати Клаву.

Катря їдко посміхалась із місця і що-разу кидала цинічні репліки. Дехто обурився.

— Соломон, та заборони їй галасувати!

— Хіба це жарт?

Катря:

— Але дайте слово! Ви ж не зрозуміли.

— Хіба не зрозуміли?

Старий робітник поволі наблизився до помосту й злісно вдарив шапкою об стілець.

— А от може мене зрозумієте. В мене жінка й шестеро дітей, а я комуніст. Мо' теж скажете, що і в мене була комсомольська етика, коли моя жінка четверо поховала, а шістьох виховала. Е ні, не те. А ось

дивіться сюди, товариші Андрію і Катре. Оце мої мозолі, а це башка. І те й те одне роблять і за одне думають. Тільки робота. Та що там багато розбазікувати, коли від вас тхне прілим пшоном миколаївського кулішу. Колись, знаєте, служив Миколі, так їв! Доводилось!..

У відповідь пирснула сміхом кімната.

Старий робітник скептично глянув на Андрія і обернувся до дверей, що раптом гуркнули, наче вибухнула гармата.

Біг захеканий Соломон.

— Збори оголошую...—замовк...

— Що збори?—дехто скочив на ноги.

— На заводі вбито Полю... Розірвався казан. Новий казан... Тількино сповістили.

Він якось чудно підняв догори руки й так застиг на місці.

— Ну от, у мене жінка й шестеро дітей, а я комуніст—меланхолійно повторював старий робітник.—Поля, голубка ти наша...

— А як же Андрій і Катря?..—це був останній, якийсь грубий викрик—несподівана постанова зборів перед неминучим випадком.

Кімната вмиль спорожніла. Чудно біліли розкидані на столі секретарські папери, наче сподіваючись, що от зараз їх намацає тепла Соломонова рука і складе до теки.

Самотні виходили з кімнати Андрій і Катря. На порозі стояла перелякана служниця Устя.

VIII.

На другий день після похорону Полі, Клаву одвезли до лікарні. Ця друга подія трапилась також несподівано, як і Полина смерть. Усю дорогу Клава, міцно зіппивши щелепи, мовчки ховала нестриманий біль і розгублено тулилась до Гриця.

Гриць цупко тримав Клаву, наче й вона мусила слідом за Полею злягти на ліжку й більш ніколи не встати. Десь загубилася нитка думок і він уперто шукав її, дивлячись у спину візникові.

У великому світлому передпокої Гриць ніяк не міг одірвати очей від дверей, куди допіру повели Клаву. І не знаючи чому, несподівано схопився на ноги. Хотів було бігти за нею, просити лікаря, щоб якось врятували.

Так і до Полі. Схопився і побіг. Але коли побачив, що Поля лежить на ліжкові зовсім нерухома й якась чудна, вся чорна—тихо сів на стілець. Не пізнав Полі. Вона ж тільки пішла на завод і досі не вернулась. А може пішла на робфак. Пішла в медінститут. Пригадав її слова...

— Хороша моя робфаківко!

Вийшов лікар і задоволено поклав на плече руку.

— Нічого, нічого. Ваша жінка просто таки героїня... А зараз ідіть додому.

— Моя жінка?—здивувався Гриць.

— Авжеж...—лікар посміхаючись провів його до дверей.

Біла клуба заклопотано спинився Соломон. Саме виходила Устя. Соломон впіймав її за хустку.

— Тю, як налякав?

— Були вчора?

— Та де?

Соломон сплюнув і роззявивши рота побіг східцями.

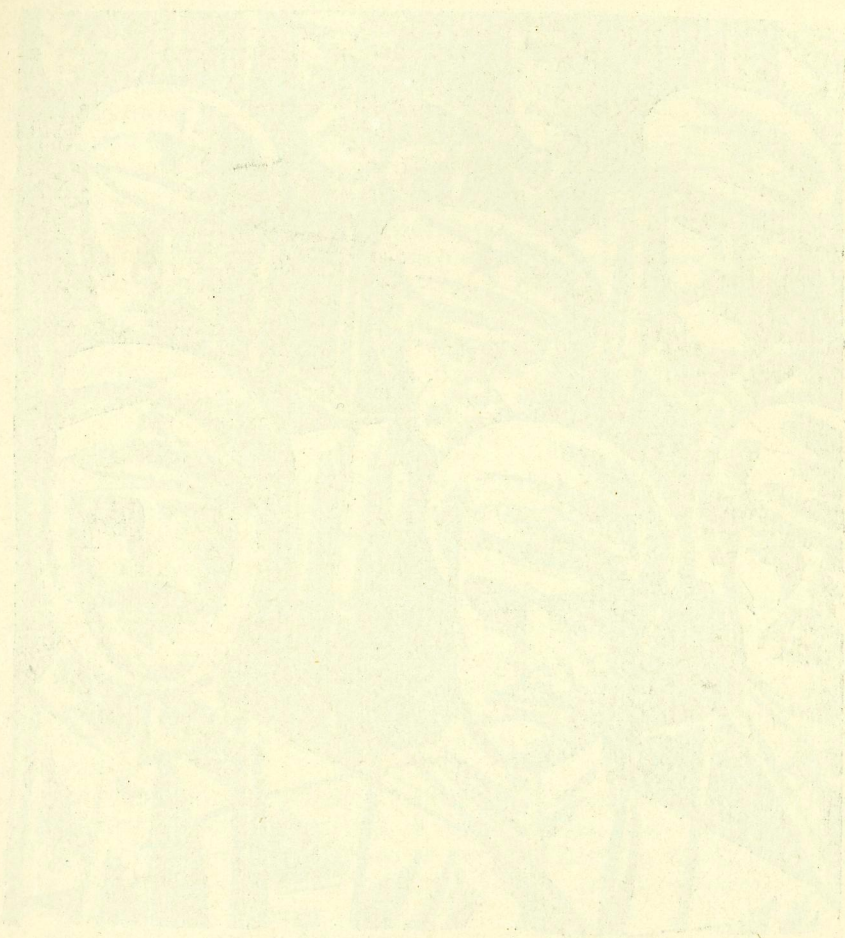
— Подуріли наші комсомольці... Вона й собі побігла наверх, пригадавши, що вчора мала навістити Клаву.

В кімнаті похмуро сновигали кілька комсомольців і двоє старих.

З. Толкачев

Комісар Дмитрій Фурманов

— Ну, як?

— Хлопці, Устя!—наче пограничники з усіх кутів збігалися комсомольці, забачивши перебіжчика.

— Була?

— Ні...

— От такої... „провалювай“...—роздратованим голосом.

— А може так, братва, телефоном подзвонити?

— Дзвонили... Гарчить якийсь ідіот і тільки...

— А ходімо, може пощастить...

Всі гуртом напосили на стіл і кожний по черзі брав телефонну трубку.

Нарешті Соломонове обличчя скривилось у посмішку й він аж підскочив на столі, мацнувши когось рукою.

— Так... Вона і єсть... хороше, кажете... благополучно... здорово-о-о-о...—з інтонаціями в голосі й несподівано для всіх громовим гукнув у трубку:

— Привіт од всіх комсомольців.

Соломона стягли з столу.

— Ур-ра-а,—оголосив він хрипким голосом.

— Та кажи, чорти б тебе носили! Тягни його...

— Дивіться, збожеволів хлопець. Швидше дзвони до лікарні. Дзвони, братва...

Але Соломон уже втихомирився.

— Каже, що Клава здорова і вже ходить. А пацан, хлопці!

— Хіба ти бачив?

Сміх.

Трохи зобиджено:—Дзвонив же...

— Лягай та помирай. Ну, комедіант же ти, Соломоне.

— А та, що з тобою балакала, служниця... Напевно молоденька...—підморгували до Соломона.

— Тепер ходімо до Гриця. Треба ж і його привітати. Якось так зійшлися вони випадково, що дивно.

— А там „звіздити“ й обов'язково в комсомолі.

— А ім'я Комсомол. Наш же пацан, а не чий.

— От тільки Андрій...

Соломон сердито подивився на всіх, також сердито відповів:

— А хто ж підмовляв Клаву до абортів, як не Андрій?

* * *

Андрій днював і ночував у пивній. Якось також довгими-довгими стежками розбіглися його сіренькі дні. Що-разу брав із собою кілька карбованців і йшов на вулицю. Зустрічав когось із товаришів і відразу в пивну. Один не ходив, моторошно якось, коли п'яний шум палив розпечений мозок, а перед очима огнями: комсомольці, Клава, а іноді Гриць і Поля. Чомусь частенько приходила вона, наче відгук трудових днів—завод і ритмічний шум машини. Підняв тримтячою рукою шклянку й вилит у рот пиво.

Катря нахилилась до обличчя.

— Андрію, ти знову починаєш дуріти.

Мовчав і дивився перед себе, прислухаючись як вигравала скрипка і пливли в тумані каламутні думки.

Нагло падав якийсь п'яний покрик. Тоді Андрій помічав пляшки на столі й Катрю. Вона знову нахилилась до нього, якась непомітна, наче шматок ганчірки, що парує, облита окропом.

— Сьогодні бачила Клаву. Їхала додому, звичайно до Гриця, а не до тебе. А на руках пацан.

— Пацан, кажеш?.. Ну, говори...

Уважно почав прислухатися до скрипки. Скиглила голодним щеням з-під тину.

— А як же ти?.. Ти ж батько?—Катря голосно сміялась, аж дзвенчали порожні пляшки.

— Ну, говори... Говори...

І враз...

Андрій прислухався. Знову скрипка, наче думки далекі. Якись шматки життя, чи може сп'янілі думки. Тепла втома й Катрин голос. І знову звуки скрипки й так затишно, дивно...

— Ех, ти!..—це до Катрі.

І чомусь несподівано помітив, що прийшов Гриць. Ніколи ще не бачив такої чарівної посмішки в нього на обличчі. Вона лякала Андрія і він мусив з'їжатися, щоб стати непомітним. Але Гриць посміхався до Клави. Вона сиділа на стільці, а на колінах у неї дитина. Гриць підійшов до них і поцілував спочатку дитину, а потім Клаву.

Щось боляче стисло голову. Андрій чомусь помітив тільки Катрю і пляшки. Не вгаваючи скиглила скрипка. Повільно, тужньо...

Київ, 1927

Олекса Влизько

ДЕВ'ЯТИЙ ВАЛ

Холодний шторм, холодна злоба,

Обвалами—холодний гул

І моря лютого оздоба,—

Летить дев'ятий!—

Карбункул,

Що вдарить в камінь, розгориться,

Мов п'яний геній трьох секунд,—

Над скелями розпалить бунт

І враз ушухне, розлетиться,—

В ніщо, в ніщо!—

Отак і ти,—

Поете мрійної мети!